

ШКУТА О. О.

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
Херсонського факультету
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)
ORCID ID: 0000-0003-0395-5710

УДК 343.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.43>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШАХРАЙСТВО В СФЕРІ НЕРУХОМОГО МАЙНА

У статті досліджено актуальні аспекти кримінальна відповідальність за шахрайство в сфері нерухомого майна. Зауважено, що шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Визначено, що шахрайство в сфері нерухомого майна відрізняється наступним – в результаті шахрайських дій потерпіла особа була свідомо введена зловмисником в обман і добровільно передала нерухоме майно або право на нього злочинцю чи третім особам. Важливим у вирішенні питання щодо кримінальної відповідальності за шахрайство є встановлення факту обману потерпілої особи внаслідок чого вона обирає ту чи іншу лінію поведінки без знання дійсного стану справ, оскільки її уявлення і судження фальсифіковані, а волевиявлення та вчинки обумовлені обманними діями винного. Підкреслено, що шахрайство вчиняється шляхом обману та зловживання довірою: обман у шахрайстві щодо нерухомості – це особливий вид інформаційного впливу на особу, який спрямований на відображення у свідомості потерпілого перекручених фактів та обставин, які обумовлюють рішення про передачу нерухомого майна; зловживання довірою – це використання зловмисником родинних, дружніх, ділових, робочих чи інтимних стосунків та довіри потерпілої особи, яка виникла на їхньому фоні, для задоволення матеріальних прагнень зловмисника чи третіх осіб та на шкоду майновим інтересам законного власника щодо нерухомого майна. Зауважено, що кримінальна відповідальність за шахрайство ґрунтується на прямому умислі винної особи, яка вчиняючи шахрайство по відношенню до нерухомості цілком усвідомлює суспільну небезпеку самого діяння, цінність предмету злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, той факт що свідомо вводить потерпілого в обману, заволодіває нерухомим майном та те, що згода потерпілої особи носить формально добровільний характер. Підкреслено, що предметом шахрайства виступають такі цивільно-правові категорії як майно та право на майно, які у кримінальному праві розуміються дещо вужче, ніж у цивільному, оскільки предметом кримінального посягання не виступають майнові права та обов'язки, а предметом шахрайства із нерухомістю – нерухоме майно (земельна ділянка та майно, яке розташоване на земельній ділянці і не може бути переміщене у просторі без втрати його якісних та функціональних характеристик). Акцентовано, що шахрайство в сфері нерухомості часто вчиняється разом із іншими видами кримінальних правопорушень (підроблення документів, крадіжка, зловживання владою або службовим становищем, корупційні кримінальні правопорушення, умисне вбивство та ін.).

Ключеві слова: кримінальні правопорушення проти власності, шахрайство, шахрайство в сфері нерухомості.

Shkuta O. O. Criminal liability for real estate fraud

The article examines the current aspects of criminal liability for fraud in the field of real estate. It is noted that fraud is the acquisition of someone else's property or the acquisition of the right to property by deception or abuse of trust. It was determined that fraud in the field of real estate differs as follows - as a result of fraudulent actions, the victim was deliberately deceived by the perpetrator and voluntarily transferred the real estate or the right to it to the criminal or third parties. It is important in solving the issue of criminal liability for fraud to establish the fact that the victim was deceived, as a result of which he chooses one or another line of behavior without knowing the true state of affairs, since his ideas and judgments are falsified, and his willpower and actions are due to the deceptive actions of the perpetrator. It is emphasized that fraud is committed by deception and abuse of trust: deception in real estate fraud is a special type of informational influence on a person, which is aimed at reflecting in the mind of the victim distorted facts and circumstances that determine the decision to transfer real estate; abuse of trust is the use by the perpetrator of family, friendship, business, work or intimate relationships and the trust of the victim, which arose against their background, to satisfy the material aspirations of the perpetrator or third parties and to the detriment of the property interests of the legal owner in relation to real estate. It is noted that criminal responsibility for fraud is based on the direct intent of the guilty person, who, when committing real estate fraud, is fully aware of the social danger of the act itself, the value of the object of the criminal offense, the method of committing the crime, the fact that he deliberately deceives the victim, takes possession of real estate and the fact that the victim's consent is formally voluntary. It is emphasized that the subject of fraud is such civil law categories as property and the right to property, which in criminal law are understood somewhat more narrowly than in civil law, since the subject of a criminal offense is not property rights and obligations, and the subject of real estate fraud is real estate property (a plot of land and property that is located on a plot of land and cannot be moved in space without losing its qualitative and functional characteristics). It is emphasized that real estate fraud is often committed together with other types of criminal offenses (forgery of documents, theft, abuse of power or official position, corruption criminal offenses, intentional murder, etc.).

Key words: *criminal offenses against property, fraud, real estate fraud.*

Постановка проблеми. Злочинні дії в сфері шахрайства із нерухомістю характеризуються високим рівнем професійної підготовленості, латентністю, значним обсягом кримінальних доходів, зв'язками із економічними та корупційними кримінальними правопорушеннями. Дослідження актуальних проблем кримінальної відповідальності за шахрайство щодо нерухомого майна сприяє виявленню потенційних загроз та ризиків в цій сфері, розробці ефективних заходів запобігання шахрайству, захисту права власності та фінансових інтересів фізичних і юридичних осіб, ефективному реагуванню правоохоронних органів на випадки шахрайства, розвитку судової практики та удосконаленню законодавства та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за шахрайство, в т.ч. і в сфері нерухомості, досліджувалися такими науковцями, як: Р.А. Запорожець [1], М.В.Ємельянов [2], В.Я. Конопельський [3], О.Б. Кушнарєва [3], О.Г. Мурга [4], А.В. Плотнікова [5], А. Турій [6] та ін.

Мета статті – дослідження актуальних аспектів кримінальна відповідальність за шахрайство в сфері нерухомого майна.

Виклад основ матеріалу. Стаття 190 «Шахрайство» Кримінального кодексу України визначає, що шахрайство – це «заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою» [7]. Шахрайству, як кримінальному правопорушенню,

притаманні наступні ознаки: суспільна небезпечність, протиправність, вольове виявлення, конкретність та свідомість [2, с. 185]. Шахрайство – це злочин із обов'язковим матеріальним складом де головною ознакою є настання суспільно-небезпечних наслідків у вигляді втрати майна або права на майно [16, с. 134].

Відмінними ознаками шахрайства є: шахрайство – це навмисне кримінальне правопорушення, оскільки передбачається, що зловмисник заздалегідь планує його вчинення, бажає настання наслідків і передбачає їх; метою шахрайства виступає заволодіння чужим нерухомим майном або правами на нього; шахрайство не передбачає взаємовигідного обміну благами між зловмисником та потерпілою особою; в результаті шахрайських дій потерпіла особа була свідомо введена зловмисником в обману і добровільно передала нерухоме майно або право на нього злочинцю [6].

У постанові Третньої судової палати касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.08.2021 р. при розгляді справи № 712/100 180/15 к було визначено що кримінальна відповідальність за шахрайство настає у тому випадку коли особа усвідомлює що майно яким вона заволоділа, не маючи для цього достатніх правових підстав, не належить їй на праві власності. Також, важливим для встановлення кримінальної відповідальності за шахрайство є з'ясування факту чи усвідомлювала обвинувачена особа факт заволодіння чужим майном з метою безоплатного та безповоротного обернення його на власну користь чи на користь третіх осіб чим сприяла збільшенню власних або третьої особи майнових фондів [8]. Суд також зауважує, що усвідомлення винуватою особою кому саме і на яких підставах належить вказане майно не є вирішальним для встановлення ознак кримінального правопорушення [8].

Як зазначається у статті 190 Кримінального кодексу України шахрайство здійснюється «шляхом обману чи зловживання довіри» [7] виходячи з цього визначають дві форми вчинення шахрайства:

1. Обман – це особливий вид інформаційного впливу на особу, який спрямований на відображення у свідомості потерпілого перекручених фактів та обставин, які обумовлюють рішення про нерухомого передачу майна (в нашому випадку - нерухомого майна). Тобто, зловмисник втручається у сферу психічної діяльності іншої особи чим формує у неї фальсифіковані уявлення і судження щодо певних обставин та впливає на поведінку потерпілої особи.

Основною відмінністю шахрайства від крадіжки та вимагання є те, що потерпіла особа добровільно передає зловмисникам свої матеріальні цінності очікуючи отримати на взаємовигідних умовах будь-які інші блага, проте не отримує їх. Тому, важливим у вирішенні питання щодо кримінальної відповідальності за шахрайство є встановлення факту обману потерпілої особи внаслідок чого вона обирає ту чи іншу лінію поведінки без знання дійсного стану справ, оскільки її уявлення і судження фальсифіковані, а волевиявлення та вчинки обумовлені обманними діями винного [9].

Наприклад, вчинення шахрайства обманним шляхом може мат наступну форму: потерпілій особі надаються неправдиві відомості щодо нерухомого майна (або навмисно замовчується важлива інформація) з метою заволодіння чужим майном, правдива інформація щодо яких зумовила би відмову від укладання такого правочину. Обман може бути вчинено у активній формі (зокрема, дезінформація потерпілої особи щодо наявності прав інших осіб на нерухоме майно) та у пасивній формі (наприклад, шляхом утримання від повідомлення інформації або замовчування обставин щодо дійсного стану нерухомого майна).

2. Зловживання – це використання зловмисником родинних, дружніх, ділових, робочих чи інтимних стосунків та довіри потерпілої особи, яка виникла на їхньому фоні, для задоволення матеріальних прагнень зловмисника чи третіх осіб та на шкоду майновим інтересам законного власника щодо нерухомого майна. Наприклад, заволодіння нерухомістю зловмисника довірою потерпілою особою може характеризуватися наступним особливостю – заволодіння нерухомим майном за умови виконання зустрічного зобов'язання може бути кваліфіковане як шахрайство тільки у тому випадку, коли зловмисник ще в момент заволодіння мав на меті привласнити нерухоме майно не виконуючи визначеного зобов'язання. Тобто,

якщо особа заволодіває чужим нерухомим майном дійсно мала намір виконати зустрічне зобов'язання, але в силу якихось інших обставин не виконала його, то такі дії будуть кваліфікуватися не як шахрайство, а як невиконання цивільно-правового зобов'язання та тягнути за собою настання певного виду цивільно-правової відповідальності.

Використання обману та зловживання довірою спрямоване на те, щоб особа, яка є власником нерухомого майна або у віддані якою таке майно знаходиться, сама передала його зловмиснику вважаючи, що діє в межах закону та для задоволення власних інтересів. Тобто, у потерпілого під впливом обману формується бажання передати нерухоме майно зловмиснику і він це робить добровільно [2, с. 187]. У той момент коли право на майно або саме майно переходило до зловмисника потерпілий не розумів що втрачає його або добровільно передав їх злочинцю. Проте, така добровільність по суті є фіктивною та має уявний характер, оскільки володілець майна діє під впливом легковажної довіреності та обману. Цікавим, з точки зору кваліфікації шахрайських дій зловмисників, є кваліфікація дій щодо заволодіння нерухомим майном шляхом зловживання такими фізичними і психічними вадами особи в силу яких вона не могла правильно оцінити та зрозуміти характер і зміст своїх дій, передбачити їх наслідки та/або керувати ними. Зокрема, такі дії можуть кваліфікуватися як крадіжка або недійсна угода.

При вчинення шахрайства важливим є те що між діями чи бездіяльністю винної особи і помилкою потерпілого повинен існувати причинний зв'язок [2, с. 187].

Серед видів шахрайства з нерухомістю можна виділити наступні:

- укладання недійсних правочинів, щодо нерухомого майна, наприклад, продаж або здача в оренду нерухомості без дозволу власника, підробка документів про власність, неправдиве повідомлення про стан нерухомості, умисне заниження ціни з метою заволодіння майна за невисокою вартістю, підробка договорів купівлі-продажу, актів оцінки майна, дозвільних документів на будівництво та інших юридичних документів, які використовуються при укладанні угод про нерухоме майно та ін. Також, зустрічаються випадки використання підроблених комплектів оригіналів документів на нерухоме майно, що дозволяє зловмисникам після продажу нерухомого майна, отримати завдатки від інших потенційних покупців, або здійснити денька продаж нерухомості;

- укладання фіктивного шлюбу з метою заволодіння нерухомістю;

- використання для шахрайства онлайн-платформ, зокрема для створення фальшивих онлайн-оголошень щодо продажу або оренди нерухомості, підробка відгуків щодо діяльності даного сайту та ін;

- шахрайство у спадкових відносин щодо нерухомого майна, зокрема, підробка заповіту;

- інвестиції у будівництво житла, на основі фіктивних договорів, без належних дозволів та права забудови на відповідній земельній ділянці, не добросовісності дій забудовника, невідповідності будівничих робіт стандартам та вимогам, що унеможливує введення будинку у експлуатацію;

- діяльність т.з. «чорних» нотаріусів;

- злочинець видає себе за особу, яка має право на отримання нерухомого майна;

- шахрай замовчує обставини, які у конкретному випадку є обов'язковими та мають істотне значення;

- продаж аварійних будинків та споруд, які були побудовані при порушенні стандартів будівництва та побудовані із матеріалів низької якості;

- продаж заміської нерухомості за попередніми договорами з подальшою відмовою від укладання основного договору купівлі-продажу.

- захоплення чужої земельної ділянки при тривалому невикористанні її власником шляхом оформлення відповідних кадастрових документів;

- продаж або здача в довгострокову дорогу оренду великих земельних ділянок за відсутності відповідних повноважень та за участі співробітників реєструючих органів та ін.

Як вже зауважувалося нами вище, на кримінальну відповідальність за шахрайство впливає те, що при вчиненні шахрайства вина характеризується прямим умислом, який

складається із двох елементів: інтелектуального (міститься в собі такі ознаки як усвідомлення суспільно небезпечного характеру вчинення шахрайства і передбачення суспільно-небезпечних наслідків такого діяння) та вольового (злочинець бажає настання таких суспільно-небезпечних наслідків шахрайства) [15, с. 263]. Тобто, вчиняючи шахрайство по відношенню до нерухомості зловмисник цілком усвідомлює суспільну небезпеку самого діяння, цінність предмету злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, той факт що свідомо вводить потерпілого в обману, заволодіває нерухомим майном та те, що згода потерпілої особи носить формально добровільний характер [14, с. 182]. Зловмисник передбачає характер свого діяння, уявляє подальший розвиток подій, усвідомлює що потерпіла особа має впевненість у правомірності його дій і власній вигоді, передбачає настання реальної матеріальної та іншої шкоди. Відповідно до п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 6.11.2009 року № 10 «Обман чи зловживання довірою при шахрайстві застосовується винною особою з метою викликати у потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі її майна та право на нього» [9].

Наприклад, Ковельським міським судом Волинської області було винесено вирок від 02.06.2010 р. по справі № 1-39/10 по відношенню до ОСОБА_1, який діючи умисно з корисних мотивів та з метою заволодіння квартирою, яка належить трьом потерпілим, шляхом обману та зловживання довірою оформив нотаріально посвідчену довіреність на уповноваження його розпоряджатися правом власності на квартиру від імені співвласників, уклав договір купівлі-продажу квартири із покупцем на власну користь, чим завдав шкоди потерпілим у особі великих розмірах [10].

Питання щодо визначення предмету шахрайства сприяє правильному встановленню складу злочину в діях особи та моменту закінчення злочинного посягання. Предметом шахрайства виступають такі цивільно-правові категорії як майно («необоротні та оборотні активи, які підприємство використовує у виробництві в процесі господарської діяльності, вартість яких відображається в балансі підприємства» [11]) та право на майно («майновими правами визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовою частиною права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права та право вимоги» [5]).

Проте, використання у кримінальному праві таких правових категорій здійснюється дещо вужче, ніж у цивільному, оскільки предметом кримінального посягання не виступають майнові права та обов'язки [5, с. 113], так, у Кримінальному кодексі України використовується поняття право на майно («речове право стосовно певного виду майна, яке полягає в отриманні усієї сукупності або окремої частини прав власності на майно» [5, с. 114]).

Предметом шахрайства із нерухомістю є нерухоме майно. Нерухомим майном вважається земельна ділянка та майно, яке розташоване на земельній ділянці і не може бути переміщене у просторі без втрати його якісних та функціональних характеристик. Зокрема, до нерухомого майна відносяться будівлі (будинки, квартири, кімнати у багатосімейних квартирах, індивідуальні гаражі або місця для гаражних стоянок чи гаражних кооперативів, дачні будинки і об'єкти дачної інфраструктури та ін.) та споруди які є відмінними від будівлі.

Зауважимо, що у зв'язку із значною вартістю нерухомих об'єктів кваліфікація шахрайства з нерухомістю здійснюється за частинами 2-5 ст. 190 Кримінального кодексу України. Наприклад, у 2024 р. сума, яка визначає заподіяння шахрайством значної шкоди потерпілому становить -105 900 – 264 750 грн ,у великих розмірах - 264 750 – 635 400 грн та особливо великих розмірах - більше 635 400 грн.

Часто шахрайство в сфері нерухомості вчиняється разом з іншими видами кримінальних правопорушень, зокрема такими як: підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358. КК України); крадіжка (ст. 185. КК України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); умисне вбивство (ст. 115 КК України) та ін.

Прикладом резонансної справи за сукупності кримінальних правопорушень, в т.ч і у сфері шахрайства з нерухомістю, є справа Л.Кушинської – першої жінки, яка була

засуджена до довічного позбавлення волі та помилувана Президентом України після відбуття покарання понад 20 років. Суд визнав її винною у шахрайстві з метою заволодіння квартири жертви та подвійному вбивстві за попередньою змовою та групою осіб, в т.ч. а участі нотаріуса.

Висновки. Шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Шахрайство в сфері нерухомого майна відрізняється наступним – в результаті шахрайських дій потерпіла особа була свідомо введена зловмисником в обману і добровільно передала нерухоме майно або право на нього злочинцю чи третім особам. Важливим у вирішенні питання щодо кримінальної відповідальності за шахрайство є встановлення факту обману потерпілої особи внаслідок чого вона обирає ту чи іншу лінію поведінки без знання дійсного стану справ, оскільки її уявлення і судження фальсифіковані, а волевиявлення та вчинки обумовлені обманними діями винного. Шахрайство вчиняється шляхом обману та зловживання довірою: обман у шахрайстві щодо нерухомості – це особливий вид інформаційного впливу на особу, який спрямований на відображення у свідомості потерпілого перекручених фактів та обставин, які обумовлюють рішення про передачу нерухомого майна; зловживання довірою – це використання зловмисником родинних, дружніх, ділових, робочих чи інтимних стосунків та довіри потерпілої особи, яка виникла на їхньому фоні, для задоволення матеріальних прагнень зловмисника чи третіх осіб та на шкоду майновим інтересам законного власника щодо нерухомого майна. Кримінальна відповідальність за шахрайство ґрунтується на прямому умислі винної особи, яка вчиняючи шахрайство по відношенню до нерухомості цілком усвідомлює суспільну небезпеку самого діяння, цінність предмету злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, той факт що свідомо вводить потерпілого в обману, заволодіває нерухомим майном та те, що згода потерпілої особи носить формально добровільний характер. Предметом шахрайства виступають такі цивільно-правові категорії як майно та право на майно, які у кримінальному праві розуміються дещо вужче, ніж у цивільному, оскільки предметом кримінального посягання не виступають майнові права та обов'язки, а предметом шахрайства із нерухомістю – нерухоме майно (земельна ділянка та майно, яке розташоване на земельній ділянці і не може бути переміщене у просторі без втрати його якісних та функціональних характеристик). Часто шахрайство в сфері нерухомості вчиняється разом з іншими видами кримінальних правопорушень (підроблення документів, крадіжка, зловживання владою або службовим становищем, корупційні кримінальні правопорушення, умисне вбивство та ін.).

Список використаних джерел:

1. Запорожець Р.А. Сучасний стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству у сфері іпотечного кредитування. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2017. С. 144-147.
2. Ємельянов М.В. Об'єктивна та суб'єктивна сторона шахрайства. *Філософія права*. 2012-3. С. 184-189. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1e92fbcbf9c8-4e6f-bf0f-ca36ec31d925/content> (дата звернення: 04.03.24)
3. Конопельський В.Я., Кушнарєва О.Б. Окремі питання кримінальної відповідальності за шахрайство у сфері нерухомого майна в зарубіжних країнах у контексті захисту права власності. *Південноукраїнський правничий часопис*. №1-2021. С.30-36.
4. Мурга О.Г. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування шахрайства з іпотечним майном. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2023 № 61. С. 104-107.
5. Плотнікова А.В. Щодо визначення предмета шахрайства за Кримінальним кодексом України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015, №15. Том 2. С.113-116. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc15/part_2/33.pdf (дата звернення: 11.03.24)
6. Турій А. Відповідальність за шахрайство в Україні. URL: <https://turii.com.ua/publikatsii/vidpovidalnist-za-shahrajstvo-v-ukraini/> (дата звернення: 13.03.24)

7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=%D1%88%D0%B0%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE#Text> (дата звернення: 11.03.24)
8. Постанова Третньої судової палати касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.08.2021 р. при розгляді справи № 712/100 180/15 к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98881875> (дата звернення: 17.03.24)
9. Про порядок віднесення майна до такого, що включається до складу цілісного майнового комплексу державного підприємства»: Наказ Фонду державного майна від 29.12.2010 N 1954 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM041201> (дата звернення: 12.03.24)
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. URL: № 10 https://zakononline.com.ua/documents/show/314045_314110 (дата звернення: 18.03.24)
11. Лист ДФС від 09.03.2016 №2458/Г/99-99-17-02-03-14 URL: <https://tax.gov.ua/baneryi/podatkov-i-konsultatsii/konsultatsii-dlya-fizichnih-osib/print-67008.html> (дата звернення: 07.03.24)
12. Вирок Ковельського міського суду Волинської області від 02.06.2010 р. по справі № 1-39/10. *Єдиний державний реєстр судових рішень* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/9910641> (дата звернення: 08.03.24)
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: Злочини проти власності / За ред. М. І. Хавронюка. К.: ВД «Дакор», 2017. С. 31.
14. Богатирьов І.Г., Богатирьова О.І., Грицаєнко Л.Р., Богатирьов А.І., Меленко О.І., Миронюк О.І., Пузирьов М.С., Томаш Л.В., Швець О.В., Шкута О.О. Актуальні проблеми юридичної відповідальності : навчальний посібник. за заг. ред. І.Г. Богатирьова. Київ: Дакор, 2016. 212с.
15. Шкута О.О. Методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері оподаткування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 262-266 <http://pgpr-journal.kiev.ua/archive/2021/4/42.pdf>
16. Шкута О.О. Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2021. № 49. С. 132–135. <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc49/30.pdf>

